

A könyv második része — formálisan IV. fejezete — azt vizsgálja, hogy milyen módon alakítják egyes érzelmek a hanglejtesformákat. „Azt hisszük tehát, hogy azonos érzelmek azonos módon »torzítják« a semleges kijelentő és kérdő mondatot, vagy bármely más grammatikális (semleges, normatív) hanglejtesformát. Tudjuk, hogy ez nincsen szükségképpen így. Elképzelhető, hogy a különböző grammatikális hanglejtesformákra más módon hat ugyanaz az érzelem.” — írják a szerzők könyvük 183. oldalán. Ennek a megjegyzésnek igen nagy módszertani jelentősége van, nem lenne túlzás azt állítani, hogy a könyv elméleti alapproblémáját foglalja magába. Így van ez egyrészt azért, mert a kérdéstől függ a hanglejtesrendszer generatív felépíthetősége, ugyanakkor felveti a nyelv szimbolikus és ikonikus, konvención alapuló illetve a leképezés alapján álló aspektusainak az összefüggését. Az ugyanis ismert tény, hogy az érzelmek kifejezése a hanglejtes segítségével (és a nyelv akusztikus aspektusának egyéb összetevői segítségével) leképező, ikonikus jellegű folyamat (mimika a gége szintjén stb.). Nem véletlen, hogy a szerzők, miután kb. ötven érzelmet kifejező hanglejtesét vizsgálják meg, az affektív hanglejtesformák időtlenségének, a nyelv pankronikus, sem időhöz, sem konkrét nyelvrendszerekhez nem köthető sajátosságainak a problémáit vetik fel. Léteznek-e ilyen sajátosságok? Tények bizonyítják, hogy az egyes nyelvek dallamsémái különbözőek. Ugyanakkor azonban az is tény, hogy számunkra ismeretlen nyelven elhangzó szöveg érzelmi attitűdjeit is képesek vagyunk felfogni, legalábbis megközelítő pontossággal. Angol, francia és német nyelvű példák elemzése arra az eredményre vezet, hogy ilyen pankronikus sajátosságok léteznek, de nem a dallam szintaktikai, hanem érzelmekifejező funkcióinak a szint-

jén. A hanglejtesben kifejeződnek a tudat szintjét el nem érő élmények, érzelmek, sőt bizonyos értelemben még az intuitív felismerések is. A fogalmi gondolkodás nem az egyetlen megismerő tevékenység, hasonlóképpen a fogalmi nyelv nem az egyetlen kommunikációs eszközünk. „Az utóbbi évtizedekben végzett kísérletektől függetlenül is tudjuk a tudományos terminológiák több ezer éves történetéből, hogy tudat előtti tudáson alapuló metaforák segítségével beszéltek a filozófusok, grammatikusok a még alig felismert jelenségekről.” — olvassuk a 278. oldalon. Ennek az összefüggésnek, a nyelv logikai és pszichológiai, szimbolikus és ikonikus, konvencionális és pankronikus tényezői közötti kapcsolatnak a további vizsgálata lenne elméleti szempontból a legérdekesítőbb. Egy ilyen vizsgálat azonban már túllépné e könyv szigorúan meghatározott kereteit, és a szerzők néhány megjegyzés erején túl nem is bocsátkoznak bele ezekbe a problémákba. Az azonban világos, hogy munkájukkal, a magyar hanglejtes pontos feltérképezésével egy általánosabb és elméletibb jellegű vizsgálat számára is nélkülözhetetlen empirikus alapot segítettek létrehozni. Ahhoz azonban, hogy ilyen irányban további általánosító és elmélet erejű következtetéseket vonhassunk le, még sok előmunkálatra van szükség. Elsősorban tovább kellene folytatni nyelvünk akusztikus aspektusának vizsgálatát, bevonva a dallamon túli tényezőket is. (Felhangok, kísérelhangok, hangszín, hang-erő stb.) Ha az akusztikus aspektust ezután sikerülne valamilyen módon összefüggésbe hozni egy generatív grammatikával, úgy, hogy közben a dallamrendszer stb. is bizonyos fokig „generatív” váljon, akkor néhány nagyon hiányzó elméleti ismeret birtokába juthatnánk a nyelv pragmatikai aspektusát illetően.

Bonyhai Gábor

Szigeti József: *A Balassi-comoedia és szerzője*. Bp. 1967. MTA Irodalomtörténeti Intézet—Akadémiai K. 215 l. (Irodalomtörténeti Füzetek, 54.)

Kevés XVI. századi magyar írásmű maradt ránk, amelyről annyit és annyi szempontból vitatkoztak volna tudósaink, mint a *Balassi-comoedia*. Szerzőjének személyét Karádimban, Bornemiszában, Békés Gáspárban, Szotyori Gáspárban és Csáki Mihályban gyanították; műfajában sem tudtak meggyezni. Horváth János szerint „inkább is dialógizált paszkvillus az, mintsem költői szándékú drámai mű” (*A reformáció jegyében*. Bp. 1953. 412), Vartjas Béla viszont „az első

igazi magyar szatirikus jellemrajz és vig-játék”-ként említi *A magyar irodalom története 1600-ig* c. szintézisében. (Bp. 1964. 360.) Még a nyomtatás helyét is vitatják: Molnár József elfogadja az abrudbányai megjelölést (*A könyvnyomtatás hatása a magyar irodalmi nyelv kialakulására 1527–1576 között*. Bp. 1963. 221.), míg Fitz József két könyvében is azonos szövegezésben ad hangot gyanújának (Kanyaró Ferenc és Gulyás Pálra hivatkozva), hogy „a magát Karádimnak nevező nyomdász nem Abrudbányán nyomatta, hanem félve Balassi rokonainak bosszújától, koholta a nyomdahely megnevezését. Sőt áljelzésnek vélik még a nyomdász nevét is. Hoffhalter Rudolfot sejtik benne”.

(*A magyar könyv története*. Bp. 1959. 308. és *A magyar nyomdászat, könyvkiadás és könyvkereskedeleme története*. Bp. 1959. 13–14.) Természetesen a komédia „célzata”, azaz eszmei-politikai-felekezeti mondanivalója és hovatartozása is állandó vita tárgya volt napjainkig.

A problémakörök eddig is igen gazdag irodalma most egy monografikus szándékú, értékes munkával gazdagodott. Szigeti József, a kolozsvári Babeş—Bolyai Tudományegyetem Magyar Irodalomtörténeti Intézetének docense, felhasználva az előtte kutató irodalomtörténészek helytállóan bizonyult filológiai-történeti adatait, „belülről”, a komédia szövege felől közelíti meg a kérdéseket, különösen kettőre összpontosítva érdeklődését: a mű ideológiai-teológiai hovatartozására, és az eddig ismeretlen szerzőszemélyére. S bár természetesen kutatómunkájában nem kerülte meg a dráma keletkezéstörténetének izgalmas társadalmi-történeti kérdéseit sem, elemző munkájában elődeinél sokkal inkább támaszkodott a komparatív irodalomtörténeti kutatás módszereire. E téren látjuk legfőbb érdemét, s elméletének legértékesebb, a kérdést leginkább előrevivő elemeit.

Szigeti helyes úton járt, amikor először Balassi Menyhárt személyéről gyűjtötte össze az eddig fellett — és részben újdonságnak számító — adatokat. Különösen érdekes, amit a köztudatban durva, erőszakos, harácsoló lovag humanista műveltségű környezetéről ír. Balassit Horváth János „valódi condottiere-típus”-ként jellemzi (i. m. 412.); Szigeti most érvekkel és adatokkal támogatja meg azt a megállapítást, hogy „Balassi nemcsak rablólovag volt, hanem gondolkodó, kereső ember is, aki a reformáció gondolatnainak recepciójában a feudális osztály fia számára szokatlanul messze jutott el” (20.), s így az általa hangoztatott vallási közömböség és cinizmus „nyíltan hirdetett és következetes” volt (33.). Így azután a komédia minden magyarozója által — bár különböző nézőpontokból — méltatott gyónási jelenete is új, s szerintünk is helyes értelmezést nyert. A jelenet valóban a gyónás paródiája: de a gúnyt az érsek és Balassi űzi vele, s nem a szerző! A szerző éppen ezt a cinizmust kívánja olvasóival meggyűlöltetni!

Rendkívül fontos — és a szerző személyére is utaló — teológiai megállapítás, hogy a komédia írójának felfogása szerint az elkövetett bűnököt jóvá lehet tenni. Ez az álláspont azonos Bornemisza Péternek az *Ördögi Kisértetek*ben több helyütt is kifejtett nézetével, amely szerint nem az elkövetett bűnök száma különbözteti meg a gonosz embert a jóktól, hanem az a szándéka, hogy a bűnben kíván-e élni vagy pedig bűneit megbánva, jóvátéve azokat lesz „jó”. (Vö. Nemeskürty István: *Bornemisza Péter az ember és az író*.

Bp. 1959. 85.) Az érsek is ezzel vigasztalja a lelkiismeretfurdalásról számot adó Balassit: „De téj meg, eléggé hallgattad az istennek ígét, sőt csak szolgáid szavát fogadnád is, jó volna szegény neked.” Szigeti szellemesen veti egybe Karádi előszavát a drámából adódó következtetésekkel, s megállapítja, hogy amíg Karádi válasza logikailag hibás (s ebben a teológiai determinizmus és indeterminizmus közötti kibékíthetetlen ellentét tükröződik), addig a *Balassi-comoedia* írója az emberre hárítva a sorsáért való felelősséget, feloldja ezt az ellentétet. Már ezek a megállapítások is Bornemisza Péterre irányították a kutató érdeklődését: Szigeti dolgozatában ezt a figyelmet valószínűsüggé mélyíti. Részletesen elemzi Bornemisza valláskerölcsi felfogását, a műveiből vett idézetek sokaságával bizonyítja, hogy Bornemisza „liberális” álláspontja, amely szerint nem az elkövetett bűn a fontos (mert az elkerülhetetlen), hanem az ebből adódó okulás és a megbánás, mindenben azonos a *Balassi-comoedia* ismeretlen szerzőjének nézetével! Bornemisza az *Ördögi Kisértetek* számos helyén hangsúlyozza a hitélet fontosságát, ugyanígy az *Elektra* utószavában is. S bár ez az elv azonos a *Comoedia* szerzőjének elvével, Szigeti nagyon helyesen, nem elégedik meg ezzel a teológiai bizonyítással, hanem esztétikai és szerkezeti elemzéssel is megerősíti feltevését: a *Balassi-comoedia* szerzője Bornemisza Péter.

Szigeti József tanulmányának legizmosabb fejezetei azok, amelyekben a *Magyar Elektra* és a *Balassi-comoedia* komparatív elemzését végzi el. Itt kifejtett nézetei nem perdöntőek ugyan, de jelentős mértékben hozzájárulnak a *Comoedia*-kérdés megnyugtató tisztázásához. Rendkívül alapos elemzések során mutatja ki ugyanis, hogy Bornemisza — jóllehet Szophoklész nevezte meg *Elektrá*ja forrásául — a drámában megnyilatkozó politikai és erkölcsi magatartás kérdésében közelebb áll Aiszkhüloszhoz. Ez annál is inkább elgondolkoztató, mert már Nemeskürty felfigyelt arra az érdekes jelenségre, hogy a forrásaira szívesen hivatkozó Bornemisza alig említi Szophoklész: „ha nem lenne kezünkben az *Elektra*, azt hihetnénk: Bornemisza sohasem olvasta Szophoklesz tragédiáit!” (i. m. 376). Ahogy Szigeti a determinált sorsú szophoklészi hősöket szembeállítja a *Magyar Elektra* sorsukat maguk alakító szereplőivel, ahogy a szabadakarat filozófiai kérdését veti egybe a két antik szerző Elektra-feldolgozásában és Bornemiszá-nál, ahogy az isteni büntetés, illetve megbocsátás lehetőségét tárja fel az említett műveknél, s ahogy az adódó tanulságokat a *Balassi-comoediára* alkalmazza: rendkívül tetszetős érveket teremt a két dráma szerzőjének azonos személyére vonatkozóan. Fontosak a Paraszitusra tett megállapításai: az ő gon-

dolkodva-cselekvő típusa a korabeli magyar irodalomban csak a *Comœdia* Tamás deák-jával hasonlítható össze.

Sminthogy Parasitus szájába Bornemisza saját politikai állásfoglalását tükröző szöveget ad, Szigeti a XVI. század ötvenes éveit erdélyi politikai helyzetének elemzésével keresi a választ arra a kérdésre: vajon mi indokolta az *Elektra* új szereplőjének színre lépését. Szigeti a magyarországi, de elsősorban az erdélyi események logikus sorrendjében azonosítja a *Magyar Elektra* motívumait, s megállapítja, hogy abban az 1556. évi magyar függetlenségi törekvések győzelme tükröződik, míg a *Balassi-comœdiában* a mozgalom többszöri elárulójának erkölcsi-politikai leleplezését tűzte ki céljául. Figyelemre méltó az a megállapítása, hogy Parasitus mintája ugyanaz a Balassi Menyhárt volt, „akinek szennyes szerepét a *Comœdia* teregeti ki” (166.).

Miután Szigeti a *Comœdia*, illetve a *Magyar Elektra* elemzése során arra az eredményre jut, hogy a nagyfokú szemléleti és szerkesztési azonosságok közös szerző szemlélyére mutatnak, fordul a Bornemisza Péter, illetve Balassi Menyhárt életéről fellelhető dokumentumokhoz, hogy megvizsgálja: található-e olyan adat, amely ellentmondana a belső, logikai érveknek, meggyőzően felsorakoztatott adatok, dátumok, nyilatkozatok és feljegyzések révén kizárja a meg nem felelés lehetőségét, s ezzel nagymértékben valószínűsíti, hogy a *Balassi-Comœdia* eddig ismeretlenszerűje Bornemisza Péter lehetett.

Biztosak vagyunk abban, hogy a tételében nem, de koncepciójában és tárgyalásában merőben új feltételezés még sok vitára ad alkalmat XVI. századi irodalmunk kutatóinak. De az is kétségtelen, hogy Szigeti József tanulmánya után sok kérdés tisztázódott a *Comœdia* körül, s így műve nyeresége irodalomtörténetírásunknak.

Végh Ferenc

Fekete Sándor: Petőfi, a vándorszínész. Bp. 1969. MTA Irodalomtörténeti Intézet-Akadémiai K. 217 l. (Irodalomtörténeti Füzetek, 64.)

A Petőfi-kutatás valamennyi munkása megemlékezett a költő színészeiről. Állásfoglalásukat Gyulai Páltól Hatvány Lajosig, nemcsak koruknak a jó színészről alkotott képe, hanem az egykorú társadalomnak a színészetéről általában vallott nézete is befolyásolta. Akár a hősi pátosz igénye, akár a nemes rosszul palástolt gögje, akár az elődök véleményének túlbecsülése, akár a késői utó-

kor mosolygó iróniája lappangott tudatuk mélyén — Petőfi színészi törekvéseit egyaránt elmarasztalták. Néhány szerény színháztörténész, s a nagyok közül Horváth János és Illyés Gyula sejtett csak meg valamit a Fekete műve nyomán most kibontakozó igazságból.

Ez a könyv már elhatározásában elismerésre méltó. Petőfi vándorszínészi pályafutásának pontos felderítése az irodalomtörténet számára kötelesség, a színháztörténet pedig hálásan fogadja a tisztázott műsor problémákat. Mindez akkor is állna, ha a szerző nem ér el váratlan eredményt, nem cáfol meg egy tudományos babonát: Petőfi színészi antitalentumát. Legfőbb ideje már az efféle tévhitek felszámolásának, hiszen eredetük egy-egy hajdanvolt tekintély kijelentésén alapszik. Sokkal egyszerűbb ugyanis a tekintélyi elv alapján dogmatizálni valamit, mint utánajárni a valóságnak; ezek a tündérmesék azután gazdag szövegvariánsokkal gyarapodtak a magyar irodalomtörténet száz-százötven éve alatt.

Fekete vállalkozása azért sikerült ilyen jól, mert a látszólag igénytelen feladat megoldásához kitűnő kritikai érzékelései, hatalmas tudományos apparátust használ fel. A színháztörténeti irodalomban kevésbé járatos, bizonyos a priori ismeretanyagot ennél fogva nélkülöz. Tehetségére, forráskritikai érzékére jellemző azonban, hogy ebből kifolyólag sem ejt hibát, hanem kerülő úton jut helyes következtetéshez. Hogy sugónak lenni a század derekán fiatal színészek mindennapos feladata, és a helyes artikuláció iskolája — Paulay Ede is így kezdte — szakember számára nem újság. De Caux Mimi érdemeit sem kell magyarázni. (Miért veszi át azonban ennél a névnel forrásai hibás ortografiját?) Nagy bátorsággal hagyatkozik kétes hitelű szerzőkre, de józanul, csak ott merít belőlük, ahol megbízhatóak. Rexa pl. sohasem kereste meg adatai között a belső összefüggéseket, de vannak hiteles másolatai, és Fekete ezek után nyúlt. Kitér az Attilát a kor köztudatában megfelelően elhelyező megjegyzése (186.), hiszen jó másfél évtized múlva még Vajda Jánosnak is azt vetik a szemére, hogy *Idikójában* a hun királyt nem idealizálja kellőképpen.

Forráskutatói munkája rendkívül gondos, tudományos ötletei elismerésre méltóak. Az OSzK színlaptárának és zsebkönyvgyűjteményének átnézése olyan tudós részéről, akinek a színháztörténet nem mindennapi kenyeré, jelentős, de amint látjuk, kifizetődő időbefektetés. A felismerés, hogy Petőfi a kiskamasz korában megfigyelt pesti színjátszóit modort alkalmazta vidéken, ebben üttött el provinciális pályatársaitól és ez volt egyik eszköze képességei megcsillogtatásához, minden bizonnyal helytálló. Helyesen hívja fel